

ER TÖŞTÜK DESTANINDA BİLDİRME KİPLERİ ÇEKİMLERİ

Caştegin TURGUNBAYEV

Kırgızlar çok köklü ve zengin bir folklorla sahiptirler. Bu folklor mirasının en önemli öğelerinden biri Manas Destanıdır. Manas destanı zengin muhtevasıyla dünyanın her tarafında tanınan ve bilinen bir destandır. Ancak Kırgızların bu kadar büyük üne sahip olmayan başka destanları da vardır: Er Töştük, Er Tabıldı, Kocacaş vb.

Bu çalışmada Er Töştük destanı inceleme konusu olarak seçilmiştir.

Er Töştük destanının yalnız Kırgızlara ait olduğunu söylemek büyük bir yanlışlık olacaktır. Çünkü bu destan Yir Tüştük ve Er Töslük adlandırmalarıyla Batı Sibirya Tatarları ve Kazak Türkleri arasında da anlatılmaktadır.

Er Töştük destanı ilk olarak Alman asıllı Rus araştırmacı V.V. Radloff tarafından 1861-68 yılları arasında Kırgızistan'a yaptığı araştırma gezisi sırasında derlenmiştir. İşte bu andan itibaren Er Töştük destanı bir çok Türkoloğun çalışmalarında inceleme konusu olmuştur. Çeşitli çalışmalar sonucunda Radloff'un derlediği varyantın haricinde Er Töştük destanının başka varyantları da tesbit edilmiştir. Kırgız araştırmacılarından Camgırçı ve Şamen-uulu 1927 yılında yaptıkları araştırmaların sonucunda Er Töştük ile ilgili masalları tesbit etmişlerdir.

1940 yılında ise Kırgız Türkolog Abdrahmanov, Er Töştük destanının yeni bir varyantını derlemiştir. Bunların dışında K.Miftakov'un bu destanının güney Kırgızistan' da söylenen varyantı hakkında topladığı bilgiler bu destan açısından ilgi çekicidir.

Er Töştük destanının en tanınmış varyantı Abdrahmanov'un 1937 yılında Karalayev adlı büyük Manasçının ağzından derlediği varyanttır. Rusçaya ve Fransızcaya da çevrilen Abdrahmanov'un derlediği bu varyant, bu destanla ilgili bütün çağdaş incelemelerin malzemesini teşkil etmiştir.

Ancak yapılan çeşitli çalışmalara rağmen Er Töştük destanı Türkiye'de pek bilinmemektedir. Bu çalışmamızın, destanı Türk okuyucularına ulaştıracak bir köprü olacağına ve bilgi boşluğunu dolduracağına inanıyoruz.

Çalışmamızda V.V.Radloff'un Proben'inde yer alan Er Töştük Destanı Kırgız Türkolog Süleyman Kayıpov düzeltmelerle yayımlanmış şekli ele alınmıştır. Makalede, destanda geçen bildirme kiplerinin yer aldığı bütün cümleler fişlenmiş, çekim kategorilerine göre ayrılmıştır. Kip çekimlerinin açıklamaları S. Kudaybergenov,

A.Tursunov ve C.Sıdıkov'un hazırladıkları Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası adlı eserden yararlanılarak yazılmıştır. Kiplerin farklı anlamda kullanılışları da ayrıca incelenmiştir.

Örnek cümlelerinin sonunda yer alan araç içerisindeki sayılar, destan metninde örneğin geçtiği satırı göstermektedir.

BİLDİRME KİPLERİ ÇEKİMLERİ

1.GEÇMİŞ ZAMAN (ÖTKÖN ÇAK)

1.1.BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMAN (ÇAKINKI AYKIN ÖTKÖN ÇAK)

Kırgız Türkçesinde(KT), belirli geçmiş zaman, fiil kök veya gövdesine -DI/-DÜ kip ve uygun kişi ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K. (gövde) - DI/-DU- kişi eki.

Anlam:

Eylemin, pek yakında, kesin ve şüphesiz olduğunu bildirir.

Çekim:

Teklik.

1.Men F.K.(gövde)-DI/DU - m. "F.K.- DI/-DU - m."

2.Sen F.K.(gövde)-DI/DU - n̄.

Siz F.K. (gövde)-DI/DU - n̄Iz/n̄Uz.

3. Al F.K: (gövde)-DI/DU.

Çokluk.

1.Biz F.K.(gövde)-DI/DU - k.

2.Siler F:K.(gövde) -DI/DU - n̄Ar/n̄ör.

SizderF.K.(gövde) -DI/DU - n̄IzdAr/n̄üzdör/n̄uzdar.

3.Alar.F.K.(gövde) - Iş/Uş/ş - DI/DU.

Not: a) "**Siz**" zamiri, "**Sen**" 2.teklik kişinin nezaket şekli; "**Sizder**" de, "**Siler**" 2. çokluk kişinin nezaket şeklidir.

b) 3.çokluk kişi, bütün zaman kiplerinde -Iş/ -Uş/ -ş ekin yardımıyla yapılır. Bu ek, kip ve 3.teklik kişi eklerinden önce fiil kök veya gövdenin üzerine gelerek 3.çokluk kişi şeklini türetir.

1.Teklik kişi:

Men kodayga ne kıldım?(26) <kıl-dı-m.
Er Töştüik men keldim, (129) <kel-di-m.
Bu cılkını men kördüm(157) <kör-dü-m.
Altı ayaktuu ala corgo arıtım(196) <arıt-tı-m.
Taalaysız boldum, men kaldım(692) <bol-du-m.
Tüşmükkö başım ne koştum(1097) <koş-tu-m.

2.Teklik kişi:

Sansıp catkan mal berdiñ, (20) <ber-di-ñ.
Atamdı açka sen koyduñ (130) <koy-du-ñ.
Altı ayaktuu ala corgo aşırđıñ (415) <aşır-dı-ñ.
Altı ayaktuu ala corgo arıtıñ (434) <arıt-tı-ñ.
Taalayluu bolduñ, sen aldıñ (724) <bol-du-ñ.

3.Teklik kişi:

Malın otor aydadı (7) <ayda-dı.
Eleman bayga kök ögüs berdi,(8) <ber-di.
Tizesi sarı suu boldu,(14) <bol-du.
Asmandan kara dool cel keldi, (27) <kel-di.
Gündö cattı üyündö,(36) <cat-tı.

1.Çokluk kişi:

Ak kiyimden adaştıık, moldo (2020) <adaş-tı-k.
Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

2.,3.çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

Genel Türkçeye ait belirli geçmiş zaman çekimi de metnimizde birkaç örnekte kullanılmıştır.-D°-lAr kalıbındaki bu çekim şekli KT'de bulunmamaktadır.

3.çokluk kişi:

Atka barıp mindiler. (412) <min-di-ler.
Oşo tündö kondular (410) <kon-du-lar.
Tañ atkanda turdular (411) <tur-du-lar.
Colgo cürüp kettiler (413) <ket-ti-ler.

1.1.1 OLUMSUZ BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMAN OLUMSUZU

KT, Olumsuz Belirli Geçmiş Zaman, fiil kök veya gövdesine ilk önce **-BA/-BO** olumsuzluk ekinin ve ondan sonra **-DI/-DU** kip ve uygun kişi ekinin getirilmesiyle yapılır. Olumsuz Belirli Geçmiş Zaman KT'de pek kullanılmayan bir şekildir.

Şema:

F.K.- BA/-BO - DI/-DU - kişi eki.

Çekimi:

Teklik.

1.Men F.K.(gövde) - BA/-BO - DI/-DU - m

2.Sen F.K.(gövde) - BA/-BO - DI/-DU - ñ

Siz F.K. (gövde) - BA/-BO -DI/-DU- ñİz;ñUz.

3.Al F.K. (gövde) - BA/-BO -DI/-DU.

Çokluk.

1.Biz F.K. (gövde) - BA/-BO - DI/-DU - k.

2.SilerF.K. (gövde) - BA/-BO - DI/-DU - ñAr/ñOr.

SizderF.K. (gövde) - BA/-BO - DI/-DU - ñİzdAr/ñuzdar/ ñüzdör.

3.AlarF.K. (gövde) - Iş/-Uş/-ş - pA/-pO - DI/-DU.

1.teklik kişi:

Maldan kemçil bolbodum,(16) < bol-bo-du-m.

Baştan kemçil bolbodum, (17) <bol-bo-du-m.

Attan kemçil bolbodum (18) <bol-bo-du-m.

Aştan kemçil bolbodum(19) <bol-bo-du-m.

Cılkıñdı men tappadım(164)<tap-pa-dı-m.

2.teklik kişi:

Kışta kızılın berbediñ(132) <ber-be-di-ñ.

Cayında ağın berbediñ(133) <ber-be-di-ñ.

Nege ukpay kaldıñ sen(752) <kal-dı-ñ.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik kişi:

Kışta kızılın berbedi(5) < ber-be-di.

Cayında agın berbedi(6) <ber-be-di.
Baybiçe aa könbödü (57) <kön-bö-dü.
At koyorgo bilbedi (76) < bil-be-di.
Baybiçe söşün albadı(102) <al-ba-dı.
Üç çukur tolbody(154) <tol-bo-du.
1.,2.,3.çokluk kişi:
Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.1.2. BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMANIN SORU ve OLUMSUZ SORU ŞEKLİ.

KT, Belirli Geçmiş Zamanın soru şekli, **-DI/-DU** kip ekini ve uygun kişi ekini almış fiil kök veya gövdesine **-BI/-BU** soru ekinin getirilmesiyle yapılır. Belirli Geçmiş Zamanın olumsuz soru şeklini kurulabilmesi için sadece fiil kök veya gövdesine diğer eklerden önce **-BA/-BO** olumsuz eki getirilir.

Şema:

a) Belirli Geçmiş Zamanın soru şekli.

F.K.(gövde) - DI/-DU - kişi eki - BI/-BU.

b) Belirli Geçmiş Zamanın olumsuz soru şekli.

F.K.(gövde) - BA/-BO - DI/-DU - kişi eki - BI/-BU.

Çekim:

Teklik

1. Men F.K. -(BA/-BO) - DI/-DU - m -BI/-BU.

2. Sen F.K. -(BA/-BO) - DI/-DU - ñ - BI/-BU.

Siz F.K. -(BA/-BO) - DI/-DU - ñİz/-ñUz -BI/-BU.

3. Al F.K. -(BA/-BO) - DI/DU - BI/-BU.

Çokluk.

1. Biz F.K. - (BA/-BO)- DI/-DU - k - BI/-BU.

2. Siler F.K. - (BA/-BO)- DI/-DU - ñAr/-ñOr - BI/-BU.

SizderF.K. - (BA/-BO)- DI/-DU - ñİzdAr/-ñüzdör/-ñuzdar -BI/-BU.

3. Alar F.K. - Iş/-Uş/-ş - (pA/-pO)- DI/-DU - BI/--BU.

a) *Belirli Geçmiş Zaman soru şekli.*

1.teklik :

Senikiñ tartıp aldım (637; 640;643;646;649;652) <al-dı-m-bı.

2.teklik :

Maldan kemçil bolduñbu (29)<bol-du-ñ-bu.

Baştan kemçil bolduñbu (30)<bol-du-ñ-bu.

Anday neme kördüñbü (203;205;212;444;)<kör-dü-ñ-bü.

Kudaga kiyit berdiñbi (530)<ber-di-ñ-bi.

Men bilgendi bildiñbi (1015;1151) < bil-di-ñ-bi.

Çal Kuyruktan kabar uktuñbu, moldo (1572) <uk-tu-ñ-bu.

3. teklik :

Tukumum ösörünö keldibi (1833)< kel-di-bi.

Başımdı cutarına keldibi (1834) <kel-di-bi.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3. çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

b)Belirli Geçmiş Zamanın olumsuz soru şekli.

1.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

2.teklik kişi:

Debediñbi Agay Kan (559) <de-be-di-ñ-bi.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik kişi,1.,2.,3.çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.1.3 BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMANIN HİKAYESİ (BAYIRKI AYKIN ÖTKÖN ÇAK).

KT. Belirli Geçmiş Zamanın Hikayesi, **-DI/-DU** kip ekini ve uygun kişi ekini almış fiil kök veya gövdesinden sonra "**ele**" ek fiilinin getirilmesiyle yapılır. **Ele "idi"** ek fiili, **E**-fiil kökünün ve **-le** belirli geçmiş zaman ekinin birleşiminden türemektedir. **-Le** eki, **-DI** belirli geçmiş zaman ekinin değişmiş şeklidir.

Şema :

F.K.(gövde) - DI/-DU - kişi eki ele.

Anlamı :

a) Olayın anlatıldığı zamandan çok önce gerçekleşmiş olduğunu ve anlatanın bu olayın gerçekleşmesine şahit olduğunu anlatır.

b) Belirli geçmiş zamanın hikayesinin sadece olumlu şekli vardır.

Çekim :

Teklik.

1.Men F.K. - DI/-DU - m ele. "F.K.-DI/DU-idim".

2.Sen F.K. - DI/-DU - ñ ele.

Siz F.K. - DI/-DU - ñIz/-ñUz ele.

3.Al F.K. - DI/-DU - ele .

Çokluk.

1.Biz F.K. - DI/-DU - k ele.

2.SilerF.K. - DI/-DU - ñAr/-ñOr ele.

SizderF.K. - DI/-DU - ñIzdAr/ -ñuzdar/-ñüzdör ele.

3.AlarF.K. - Iş/-Uş/-ş - DI/-DU ele.

1..2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.Telik kişi:

Cılkıçıga keldi ele (152) < kel-di e-le.

Eki cakka catt'ele (883) <cat-tı e-le.

Çüdöp kamçı sald'ele (1054) <sal-dı e-le.

Cılaylap koyo berd'ele (1337) <ber-di e-le.

Üçök canı öld'ele (1339) <öl-dü e-le.

Çirenip oosın aşt'ele (1335) <aş-tı e-le.

1..2..3. çokluk kişi :

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.1.7. EK FİİLİ ÇEKİMİNDE KULLANILAN -LE BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMAN EKİ VE ÇEKİMİ.

OLUMLU ve SORU ŞEKLİ.

1.OLUMLU ŞEKLİ.

"Ele" ek fiili, E- fiil kökünün ve -le ekinin birleşiminden oluşmaktadır.

-Le eki de, -DI Belirli Geçmiş Zaman ekinin değişmiş şeklidir. Ele "idi" ek fiilinin tek başına belli bir anlamı yoktur. Ancak isimlerden sonra geldiğinde onları fiilleştirip Belirli geçmiş zaman anlamını vermektedir.

Şema:

İsim ele- kişi eki.

Çekimi:

Teklik.

1.Men. İsim ele-m. "isim + idim".

2.Sen. İsim ele-ñ

Siz. İsim ele-ñiz

3.Al. İsim ele.

Çokluk.

1.Biz. İsim ele-biz.

2.Siler.İsim ele-ñer.

Sizder.İsim ele-ñizder.

3.Alar.İsim ele.

2.SORU ŞEKLİ :

Ek fiil çekimi ile yapılan Belirli Geçmiş Zamanın soru şekli, isimden sonra uygun kişi ekini almış "Bele" ek fiilinin getirilmesiyle yapılır. Bele "mıydı"ek fiili, -BI soru ekinin ve "Ele" kelimesinin (bı+ele) birleşmesinden oluşmaktadır.

Şema:

İsim bele - kişi eki.

Çekim:

Teklik.

1.Men. İsim bele-m. "isim + mI + idim".

2.Sen. İsim bele-ñ.

Siz. İsim bele-ñiz.

3.Al. İsim bele.

Çokluk.

1.Biz. İsim bele-biz.

2.Siler İsim bele-ñer.

Sizder. İsim bele-ñizder.

3.Alar. İsim bele.

1.,2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.Teklik kişi:

Mendey eneñ cokp'ele, Töştük,(1079) < cok - pu ele.

Mendey karñ cokp'ele, Töştük (1080) < cok-pu ele.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3. çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

Metnimizde "ele" ek fiilinin KT'de olmayan "edi" ve "ede" şekillerine de rastlanmaktadır:

1.teklik kişi:

Unuçak bolçu edim (422) < e-di-m.

Segisekçe barb'edem.(1331) < e-de-m.

2.teklik kişi:

Takıldagan kişi ediñ (697) < e-di-ñ.

Kanday çayık kişi ediñ (1322) < e-di-ñ.

3.teklik kişi:

Kara murut bala edi(2000) < e-di.

Çıçkan sur atım ösü edi ay, moldo (2002) < e-di.

1.çokluk kişi:

Bis soodıger kişi edik (2011) < e-di-k.

1.2. UMUMİ BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMAN (CALPI AYKIN ÖTKÖN ÇAK).

KT.Umumi Belirli Geçmiş Zaman, fiil kök veya gövdesine -GAn/-GOn kip ekinin ve uygun kişi ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema :

F.K.(gövde) - GAn/-GOn - kişi eki.

Anlamı :

a) Eylemin çok önce gerçekleştiğini ve bu eylemin kesin olduğunu anlatır.

b) Umumi Belirli Geçmiş Zaman ekini almış cat-, cür-, otur-, tur-fiilleri, eylemin çok önce ve belli bir süre içerisinde gerçekleştiğini anlatırlar.Yani bu fiiller hem hareket hem süreklilik ifade ederler. Bu fiillerle yapılan umumi geçmiş zaman, anlam olarak şimdiki zaman hikayesini ifade etmektedir.

Çekimi :

Teklik.

1.Men F.K.-GAn/-GO(n) - m(In)/m(Un).

"F.K- DI/-DU-m".

2.Sen F.K.- GAn/-GOn - sİñ/sUñ.

Siz F.K.- GAn/-GOn - sIz/sUZ.

3. Al F.K.- GAn/-GOn.

Çokluk.

1.Biz F.K .-GAn/-GOn - bIz/-bUZ.

2.Siler.F.K.-GAn/-GOn - sİñAr/-suñAr/-süñör.

SizderF.K.-GAn/-GOn - sIzdAr/-suzdar/-süzdör.

3.Alar F.K.- Iş/-Uş/-ş -kAn/-kOn.

Umumi belirli geçmiş zamanın teklik 1.kişi -GAn-mIn/-GOn-mUn, -GA-mIn/-GO-mUn ve -GA-m/-GO-m şeklinde de kullanılır.

1.teklik kişi:

Komusumdu kakkamın (307,320) <kak-ka-mın.

Kudaydın kulagina cakkamın (308,321) <cak-ka-mın.

Kudaydan seni surap algamın (309) <al-ga -mın.

İlayıyap casap algamın (323) <al-ga-mın.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Cangıs kara bee turgan (183) < tur-gan.

Sogonçogu çor bolgon (303) <bol-gon.
Tisesi sarı suu bolgon (304) < bol-gon.
Kuday maldı caratkan (452) < carat-kan.
Kolu Kokon ketken deyt (1115) < ket-ken.
Karaganıñ kanatına kat kelgen (1973) < kel-gen.
1.,2.,3. çokluk kişi:
Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.2.1 UMUMİ BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMANIN OLUMSUZ ŞEKLİ.

KT, Umumi Belirli Geçmiş Zamanın Olumsuz şekli, kip ve uygun kişi ekinden önce, fiil kök veya gövdesinden sonra **-BA/-BO** olumsuzluk ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.(gövde)-BA/-BO- GAn/-GOn - kişi eki .

Çekimi:

Umumi belirli geçmiş zaman gibi çekimlenir.

1..2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Ayçılık sayıp cetpegen, Kencem (719) < cet-pe-gen.

Cılçılık sayıp cetpegen, Kencem (721) < cet-pe-gen.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1..2.,3. çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.2.2. UMUMİ BELİRLİ GEÇMİŞ ZAMANIN SORU ŞEKLİ.

KT, Umumi Belirli Geçmiş Zamanın soru şekli, -BI/-BU soru ekinin, -GAn/GOn kip ekini ve uygun kişi ekini almış fiil kök veya gövdesinin sonuna getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.(gövde) -GAn/-GOn - kişi eki - BI/-BU.

Çekimi:

Teklik.

1. Men F.K.(gövde)-GAn/-GOn -mIn/mUn -bI/-bU. "F.K-DI/-DU-m-mI".

2. Sen F.K.(gövde) -GAn/-GOn -sIñ/-sUñ - bI/-bU.

Siz F.K.(gövde) - GAn/-GOn -sIz/-sUz - bI/-bU.

3. Al. F.K.(gövde) - GAn/-GOn - bI/-bU.

Çokluk.

1. Biz F.K.(gövde) - GAn/-GOn - bIz/-bUz - bI/-bU.

2. Siler F.K.(gövde) - GAn/-GOn- sIñAr/-suñar/-süñör.

Sİzder F.K.(gövde) - GAn/-GOn- sİzAr/-suzdar/süzdör.

3. Alar F.K. (gövde) - Iş/-Uş/-ş - kAn/-kOn.

1.,2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Öpkönü suuga salgambı (784) < sal-gan-bı.

Cogorg'el malın kırgambı (783)<kır-gan-bı.

Atakem akmak bolgombu (527) < bol-gon-bu.

Enekem bosoy bolgombu (528) < bol-gon-bu.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3. çokluk kişi :

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.3. BELİRSİZ GEÇMİŞ ZAMAN (CALPI BAYIRKI ÖTKÖN ÇAK).

KT, Belirsiz Beçmiş Zaman, uygun kişi ekini almış "*eken*", -GAn;GOn kip ekini almış fiil kök veya gövdesinden sonra getirilmesiyle oluşur. *Eken* "*imiş*" ek fiili, *E-* fiil kökünün -GAn/-GOn kip ekiyle birleşmesinden oluşur.

F.K.(gövde) - GAn/-GOn eken-kişi eki

Anlamı:

a) Geçmişte olmuş olayın anlatanın aklına konuştuğu an geldiğini bildirir (eğer bu olay anlatanın kendi başından geçmişse).

b) Eylem başkalarıyla ilgiliyse eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği anlatan tarafından tahmin edilir.

c) *Cür-/cat-/otur-/tur-* fiiliyle yapılan Belirsiz geçmiş zaman, başkaları tarafından anlatılan eylemin belirli bir geçmişte ve süreklilik niteliğinde olduğunu anlatır. Anlam olarak şimdiki zamanın rivayetini ifade etmektedir.

Çekimi:

Teklik.

1. Men F.K.(gövde) - GAn/-GOn eken-min. "F.K.- mİş/mUş-m".
2. Sen F.K.(gövde) - GAn/-GOn eken- siñ.
- Siz F.K. (gövde) - GAn/-GOn eken-siz.
3. Al F.K. (gövde) - GAn/-GOn eken.

Çokluk.

1. Biz F.K. (gövde) - GAn/-GOn eken-biz.
2. Siler F.K.(gövde) - GAn/-GOn eken-siñer.
- Sizder F.K.(gövde) - GAn/-GOn eken-sizder.
3. Alar F.K.(gövde) - İş/-Uş/-ş -kAn/-kOn eken.

1.,2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi.

Olturgan eken deyt (431) <oltur-gan eken.

Segis söökö, bir bogok turgan eken (461) < tur-gan eken.

Bir alp anda catkan eken .(1117) < cat-kan eken.

Üyün tigip koygon eken (749) < koy-gon eken.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3., çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.3.1.EK FİİL ÇEKİMİYLE YAPILAN BELİRSİZ GEÇMİŞ ZAMANIN OLUMLU VE SORU ŞEKLİ.

1.OLUMLU ŞEKLİ.

"Eken" ek fiili, E-fiil kökünün ve **-ken** kip ekinin birleşiminden oluşmaktadır

-Ken eki, **-GAn/-GOn** Umumi Belirli Geçmiş Zamanın ekinin sessiz ve sesli uyum

kurallarına göre değişmiş şeklidir. Eken "*imiş*" ek fiilinin tek başına belli bir anlamı yoktur.

Fakat, ek fiil, bütün isimlerin sonuna gelerek onları hem fiilleştirir hem onlara *Belirsiz Geçmiş Zaman* anlamını kazandırmaktadır.

Şema :

İsim - eken - kişi eki.

Çekim:

Teklik

1.Men. İsim-eken-min "İsim + mİş/mUş + m".

2.Sen. İsim-eken-siñ.

Siz. İsim-eken-siz.

3.Al. İsim-eken.

Çokluk.

1.Biz. İsim-eken-biz.

2.Siler. İsim-eken-siñer.

Sizder. İsim-eken-sizder.

3.Alar. İsim-eken.

1.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

2.teklik kişi:

Sen caman bay ekensiñ (31) < bay e-ken- siñ.

Baykuş kelin ekensiñ (760) < kelin e-ken-siñ.

Kak baş ekensiñ (58) < baş e-ken-siñ.

Keret kelin ekensiñ (758) <kelin e-ken-siñ.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik kişi:

Eleman bay bar eken (1) < bar e-ken.

Atı cönüñ kim eken, cigit (194) < kim e-ken.

Baktası cuka ton eken, Töştük (944) < ton e-ken.

Cantakçı añkoo tas eken (1230) < tas e-ken.

Bu kaday caman üy eken (1266) <üy e-ken.

1.,2.,3. çokluk kişi.

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

2.SORU ŞEKLİ.

Ek fiil çekimiyle yapılan belirsiz geçmiş zamanın soru şekli, bütün isimlerden sonra "**Beken**" ek fiilinin getirmesiyle yapılır.

"**Beken**", "**eken**" ek fiilinin **-BI** soru ekiyle birleşmesinden (**BI-eken**) türemektedir. Uygun kişi ekini almış Beken " mI+imiş" ise, isimlerden sonra gelerek onlara belirsiz geçmiş zamanın sorusu anlamını kazandırır.

Şema:

İsim beken-kişi eki.

Çekim:

Ek-fiil çekimiyle yapılan belirsiz geçmiş zamanın olumlu şekli gibi çekimlenir.

1.,2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Ogolo bisçe barb'eken, Kencem (713,715,717) < bar bı-eken.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3.çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.4. ADET İFADELİ GEÇMİŞ ZAMAN (ADAT ÖTKÖN ÇAK).

KT. Adet İfadeli Geçmiş Zaman, kişi eklerinden önce fiil kök veya gövdesinin sonuna **-UUçU/-UçU/-içU/-çU** kip eklerinden birinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K. - çU -kişi eki.

Anlamı:

Belli bir süre öncesinde gerçekleşmiş olayın veya eylemin geçmişte devamlı olarak gerçekleştiğini, tekrarlanarak adet haline gelmiş olduğunu anlatır. Anlam olarak Geniş Zaman Hikayesini ifade etmektedir.

Çekimi:

Teklik.

1.Men F.K.(gövde)-UUÇU/-UÇU/-IÇU/-ÇU -mUn. "F.K.-Ir/Ur-idim".

2.Sen F.K.(gövde)-UUÇU/-UÇU/-IÇU/-ÇU-sUñ.

Siz F.K.(gövde)-UUÇU/-UÇU/-IÇU/-ÇU-sUz.

3. Al F.K.(gövde)- UUÇu/-UÇU/-IÇU/-ÇU.

Çokluk.

1.Biz F.K.(gövde) - UUÇU/-UÇU/-IÇU/-ÇU - bUz.

2.Siler.F.K.(gövde) - UUÇU/-UÇU/-IÇU/-ÇU - suñar/süñör.

Sizder.F.K.(gövde) - UUÇU/-UÇU/-IÇU/-ÇU - suzdar/süzdör.

3.Alar.F.K.(gövde) - Iş/Uş/ş/ -ÇU.

1..2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır,

3.teklik kişi:

Tayday möndür boluçu (1816) < bol-uçu.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3.çokluk kişi :

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.4.1. "EKEN"li ADET İFADELI GEÇMİŞ ZAMANIN

KT, "**Eken**"li Adet İfadeli Geçmiş Zaman, uygun kişi ekini almış "**eken**" kelimesinin, -ÇU kip ekini almış fiil kök veya gövdesinden sonra getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.- ÇU eken - kişi eki.

Anlamı:

Belirli bir geçmişte, sık sık tekrarlanarak adet haline gelmiş olayı, anlatanın başkalarından öğrendiğini anlatır.

Çekimi:

Teklik:

1.Men F.K.- çU eken-min. "F.K. +Ir/Ur+mİş/mUş+m"

2.Sen F.K.- çU eken-siñ.

Siz F.K. - çU eken-siz.

3.Al F.K. - çU eken.

Çokluk.

1.Biz F.K. - çU eken-biz.

2.SilerF.K.- çU eken-siñer.

Sizder F.K.- çU eken-sizder.

3.AlarF.K.- İş;Uş;ş - çU eken.

1.,2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Cep cürçü eken(1811) < ce-p cür-çü e-ken.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1..2..3.çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.5. ÖĞRENİLEN GEÇMİŞ ZAMAN (KAPISKI ÖTKÖN ÇAK).

KT,Öğrenilen Geçmiş Zaman, fiil kök veya gövdesinin sonuna uygun kişi ekini almış *-(I)ptIr/- (U)ptUr* kip ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.-(I)ptIr/- (U)ptUr - kişi eki.

Anlamı:

a) Öğrenilen Geçmiş Zaman, eylemin geçmişte olduğunu, anlatan tarafından unutulduğunu, ancak konuştuğu an aklına geldiğini anlatır.(Eğer bu olay anlatıcının başından geçmişse).

b) Öğrenilen Geçmiş Zaman, eylemin başkaları tarafından yapıldığını ve anlatan için beklenmedik bir haber olduğunu anlatır.

c) Öğrenilen Geçmiş Zaman, çok uzun süre öncesinde gerçekleşmiş veya başkalarından öğrenilmiş olayı anlatır.

d) *Cat-;cür-;otur-;tur-* fiilleriyle yapılan Öğrenilen Geçmiş Zaman, geçmişte uzun süre içinde gerçekleşmiş eylemin, anlatanın konuştuğu an aklına geldiğini veya ansızın başkalarından öğrendiğini, anlatan için beklenmedik bir haber olduğunu anlatır. Anlam olarak Şimdiki Zaman Rivayetini ifade etmektedir.

Çekimi:

Teklik

1. Men F.K.(gövde) - (I)ptIr/-(U)ptUr- mIn/-mUn. "F.K.-mİş/mUş -m".
2. Sen F.K.(gövde) - (I)ptIr/-(U)ptUr- sIn/-sUn.
- Siz F.K.(gövde) - (I)ptIr/-(U)ptUr- sIz/-sUz.
3. Al F.K.(gövde) - (I)ptIr/-(U)ptUr.

Çokluk:

1. Biz F.K. (gövde) - (I)ptIr/-(U)ptUr- bIz/-bUz.
2. Siler F.K. (gövde) - (I)ptIr/-(U)ptUr- sInAr/- suñar/-sünör.
- Sizder F.K. (gövde) - (I)ptIr/-(U)ptUr- sIzdAr/-suzdar/-süzdör.
3. Alar.F.K. (gövde) - Iş/-Uş/-ş - (I)ptIr/-(U)ptUr.

-(I)ptIr/-(U)ptUr kip ekinin kısaltılmış *-(I)pIr/-(U)pUr* ve *-(I)p/-(U)p* iki türü vardır. Bu türlerin kullanım ve anlam açısından *-(I)ptIr/-(U)ptUr* ekinden hiç farkı yoktur.

1.,2. teklik kişi:

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik kişi:

Anda ögöö kalıptır (919) < kal-ıptır.

At iyesin taaptır ay (961) < Tap- ıptır.

Koluñ Kokon cetiptir (1119) < cet-iptir.

Butun Bukar ketiptip (1120) < ket-iptir.

Etegi celek boluptur (1958) < bol-uptur.

Telçiktirip turuptur (1969) < tur-uptur.

1.çokluk kişi:

Bis cetim, cessor boluppus (2019) < bol-up-pus.

Calañaç cabır boluppus, moldo (2034) <bol-up-pus.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

2.,3.çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

2. ŞİMDİKİ ZAMAN (UÇUR ÇAK)

2.1. BASİT ŞİMDİKİ ZAMAN (CÖNÖKÖY UÇUR ÇAK)

KT Basit Şimdiki Zaman çekimi, fiil kök veya gövdesine -A/-O/-y eklerinden birinin ve uygun kişi ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şeması:

F.K.(gövde) - A/-O/-y - kişi eki.

a) Ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerin üzerine *ses uyum kurallarına göre -A/-O ekleri gelir.

b) Ünlüyle biten fiil kök veya gövdelerin üzerine -y eki gelir.

Anlamı:

1. Eylemin konuşulduğu an gerçekleştiğini ve devam ettiğini anlatır.

2. -A/-O eklerinden birisini ve uygun kişi ekini almış *otur -/tur -/cat-/ cür-* fiilleri, bunların önünde gelen isim bulunma durumundaysa şimdiki zaman anlamını, eğer yönelme durumundaysa gelecek zaman anlamını verirler.

3. Bu kip geniş zaman anlamını ifade edebilir.

Not : a) Şimdiki Zamanı oluşturan -A/-O/-y kip ekleri, Belirli Gelecek Zamanı oluşturmada da kullanılmaktadır.

Çekimi:

Teklik.

1. Men F.K. - A/-O/-y - m/-mIn/-mUn; "F.K.- yor - um".

2. Sen F.K. - A/-O/-y - sİñ/-sUñ;

Siz F.K. - A/-O/-y - sİz/ sÜz;

3. Al F.K. - A/-O/-y - t;

Çokluk.

1. Biz F.K. - A/-O/-y - bİz/-bUz;

- 2.Siler F.K. - A/-O/-y - sİñAr/-suñar/-süñör.
Sizder F.K. - A/-O/-y - sIzdAr/-suzdar/-süzdör.
3.Alar F.K. - Iş/-Uş/-ş - A/-O - t;

I. Teklik Kişi :

- Coktu istep kelem (211, 379) <kel-e-min
Oynop aytam atakem (1719) <ayt-a-m
Senin cayıñdı bilemin (299) <bil-e-min
Togus kıstı isteymin (481) <iste-y-min
Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

2. Teklik Kişi:

- Alıstan beri kelesiñ , Kencem,(672) <kel-e-siñ
Susap bir çöldöp kelesiñ (673) <kel-e-siñ
Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3. teklik kişi

- Kök ögüstü mindi deyt (11) <de-y-t
Emi balam ne ıylayt (1519) <ıyla-y-t
Atasının moynun kuçaktayt (1721) <kuçakta-y-t
Tañdayı tarman körünöt (1732) <korün-ö-t
Bir ünü köktö bolot (1996) <bol-o-t.

I.,2.,3. Çokluk Kişi: Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

Metnimizdeki bazı fiil çekimlerinde KT'ye ait olmayan şekillere rastlanmaktadır.
KT özelliği göstermeyen bu çekim şekilleri Kazak Türkçesinin özellikleridir.

Kazakçada -A/-O/-y kip ekiyle yapılan Şimdiki Zamanın 3.teklik kişi eki-dI/-dU
şeklindedir:

- Cel Elemanga aytadı (28) < ayt-a-dı.
Caman kıs aytadı (213) < ayt-a-dı.
Bir kolu menen süyödü (244) < süy-ö-dü
Bir kıs catırı üydö (271) < catır - ı.
Konok kaytayın deydi ,deyt (524) < de-y- di.

Şimşilep cıttaladı,(1453) < cıt al-a-dı.

Seniñ meniñ ogo okşoydu.(2092) < okşo-y-du.

KT özelliği göstermeyen -I(r)/U(r) şimdiki zaman ekleri Kırgızcadaki güney diyaleklerinden birine ait özelliktir.

1.teklik kişi:

Enemdin cogun cekturmun (1598) < cektur-mun.

Atamdın cogun cekturmun (1596) < cektur- mun.

3.teklik kişi:

Kara bee tuup turu, (1953) < tuu-p tur-u(r).

Çar İngen tuup turu (1954) < tuu-p tur-u(r).

Celmogus kempir olturu (1017) < oltur-u.

"-U(r)/-I(r)"lı şimdiki zamanın soru şekli.

3.teklik kişi :

Atakem akmak bolurbu (590) < bol-ur-bu.

Enekem bosoy bolurbu (591) < bol-ur-bu.

2.1.1.ŞİMDİKİ ZAMANIN OLUMSUZU.

KT Basit Şimdiki Zamanın Olumsuzu, fiil kökü veya gövdesine ses uyum kurallarına göre **-BA** veya **-BO** olumsuz ekinin getirilmesiyle, ardından -y- şimdiki zaman kipi ve uygun kişi ekinin eklenmesiyle yapılır.

Şema:

Fiil kök (gövde) - BA/-BO - y - kişi eki

Çekimi:

Teklik.

1.Men. F.K.(gövde).- BAy/-BOy -m/mIn/mUn. "F.K.-mI-yor- um"

2.Sen. F.K.(gövde) - BAy/-BOy -sİñ/sUñ.

Siz. F.K.(gövde) - BAy/-BOy - sİz/sUz.

3.Al. F.K. (gövde) - BAy/-BOy - t.

Çokluk.

1.Biz. F.K. (gövde) - BAy/-BOy - bİz/ -bUz.

2.Siler F.K. (gövde) - BAy/-BOy - sİñA/-suñar/-süñör.

Sizder F.K. (gövde) - BAy/-BOy - sIzdAr/-suzdar/-süzdör.

3.Alar F.K. (gövde)- Iş/-Uş - BAy/-BOy - t.

1.teklik kişi:

Bilbeymin, küyööm, bilbeymin (1189) <bil- be - y - min.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

2. teklik kişi: Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3. teklik kişi:

Soyulgur cürböyt, koyober! (1444) < cür - bö - y - t.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3., çokluk kişi: Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

2.1.5. BASİT ŞİMDİKİ ZAMANIN RİVAYETİ.

KT Basit Şimdiki Zamanın Rivayeti, şimdiki zamanın kip ve -t ekini almış fiillerden sonra **Eken "imiş"** ek fiilinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.(gövde) - A/-O/-y - t eken - kişi eki.

Anlamı:

- Anlatanın, şu anda gerçekleşen eylemi başkalarından öğrendiğini anlatır.
- Anlatanın eylemi ansızın öğrendiğini anlatır.
- Eylemin şu anda gerçekleştiğini ve devam ettiğini belirtmek için kullanılır.

Çekimi:

Teklik.

1.Men F.K. - A/-O/-y - t eken - min. "F.K.-(I/U)yor-imiş- im"

2.Sen F.K. - A/-O/-y - t eken - siñ

Siz F.K. - A/-O/-y - t eken - siz

3.Al F.K.- A/-O/-y - t eken.

Çokluk.

1. Biz F.K. - A/-O/-y - t eken - biz

2. Siler F.K. - A/-O/-y - t eken - siñer

Sizder F.K. - A/-O/-y -t eken - sizder

3.Alar F.K. - Iş/-Uş/-ş - A/-O - t eken.

1.,2.teklik kişi: Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik kişi:

Bir çınar turat eken (1779) < tur - a - t eken.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1.,2.,3.çokluk kişi: Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

KT özelliği olmayan I(r)/U(r) ekleriyle yapılan "Eken"li Şimdiki Zaman.

3.Teklik kişi:

Coldo bir alp catır eken (1643) < cat-ır eken.

Çıgıp baratır eken (1782) < barat-ır eken.

2.2.BİRLEŞİK ŞİMDİKİ ZAMAN (TATAAL UÇUR ÇAK)

BİRLEŞİK ŞİMDİKİ ZAMANIN 1.TİPİ .

KT, fiil kök veya gövdesine *-(I)p* ulaç ekinin ve ardından *-A/-O* şimdiki zaman ekinin ve uygun kişi ekini almış *cat-/cür-/otur-/tur-* yardımcı fiillerinden her hangi birinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.-*(I)p* cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - kişi eki

BİRLEŞİK ŞİMDİKİ ZAMANIN 2.TİPİ.

KT fiil kök veya gövdesine *-a/e* ulaç ekinin ve ardından *-A* Şimdiki zaman eki ve uygun kişi ekini almış *cat-* yardımcı fiilin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.- a/e cat -A- kişi eki.

Anlamı:

a) Birleşik şimdiki zaman kipinde esas eylemi ilk kısım, yani esas fiil ifade eder. İkinci kısım, yani yardımcı fiil, esas fiile sıkı bağlanarak eylemin şu anda gerçekleştiğini ve devam ettiğini bildirir. Ancak şimdiki zamanın anlamını verebilmek için bu iki kısmın

yan yana gelmesi yeterli değil. Bunun için esas fiile ulaç, yardımcı fiile kip ve kişi eki getirmelidir.

b) Birleşik şimdiki zaman bir bütün olarak 3 özelliğe sahiptir:

1. Birleşik fiil kısımları **-(I)p; -a/e** ulaçların yardımıyla birbirine sıkı bağlanarak sağlam bir yapı oluşturur ve birbirinden ayrı kullanılmaz. Aksi takdirde birleşik fiilin verdiği anlamı veremez.

2. Birleşik şimdiki zamanı oluşturan fiiller, bir bütünlük içindeyken, eylemin o anda gerçekleştiğini ve devam ettiğini ifade eder.

3. Yapı olarak bir bütün olduğu için aynı soruya cevap verir ve cümlede yüklem vazifesini görür.

c) Birleşik şimdiki zaman, esas olarak, eylemin o anda gerçekleştiğini ifade etmesiyle birlikte kullandığı esas ve yardımcı fiillerin anlamlarına göre değişik katkı anlamlarını da (eylemin uzunluğunu, zaman zaman tekrarlanarak gerçekleştiğini veya gelişmenin başlangıç noktasında olduğunu) ifade eder. Yani, birleşik şimdiki zaman, zaman anlamıyla birlikte eylemin zaman boyunca nasıl bir şekilde gerçekleştiğini de bildirir.

Bunlardan **Otur-** ile yapılan şimdiki zaman, eylemin o anda gerçekleştiğini ifade eder. **Cat-** ile yapılan şimdiki zaman bir süre önce başlayıp, devam ettiği ve sonra da devam edeceğini anlatır. **Tur-** ile yapılan şimdiki zaman, eylemin sık sık tekrarlanarak yapıldığını anlatır. **Cür-** ile yapılan şimdiki zaman, eylemin devamlı olarak yapıldığını ve yapılmaya devam edeceğini bildirir, fakat o anda bu eyleme ara verilmiş olduğunu anlatır.

Not : Ünsüzlerden sonra **-A/O** ünlülerden sonra -y gelen ulaç ekleri dış şekliyle **- A/O** ve **-y** şimdiki zaman eklerine benzemektedir. Onları birbirinden ayırdetmesi zor değildir. Ulaç ekleri, üzerine hiç ek almazlar. Şimdiki zaman eki ise üzerine kişi eki almadan şimdiki zaman ifadesini veremez.

Birleşik Şimdiki Zamanın 1.tip çekimi:

Teklik:

1. Men F.K.(gövdesi) -(I)p cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - m/mIn/mUn

"F.K.-(I/U)yor- um".

2. Sen F.K.(gövdesi) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur -A/-O - sİñ/sUñ.

Siz F.K.(gövdesi) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur- A/-O - sIz/sUZ.

3. Al. F.K.(gövdesi) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur- A/-O - t.

Çokluk:

1. Biz F.K.(gövdesi) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur- A/-O - bİz/-bUz.
 2. Siler F.K.(gövdesi) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur- A/O -sİñAr/-sUñOr
 - Sizder F.K.(gövdesi) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur- A/-O -sİzdAr/-sUzdOr
 3. Alar F.K.(gövdesi) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur- (I)ş/(U)ş/-ş - A/-O - t.
- Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

Birleşik Şimdiki Zamanın 2. tip çekimi:

Teklik:

1. Men F.K.- a/e cat - a-mın.
2. Sen F.K.- a/e cat -a-sıñ.
- Siz F.K.- a/e cat -a -sız.
3. Al F.K.- a/e cat -a - t.

Çokluk:

1. Biz F.K.- a/e cat-a-bız.
2. Siler F.K.- a/e cat-a-sıñar.
- Sizder F.K.- a/e cat-a-sızdar.
3. Alar F.K.- a/e cat-ış-a-t

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

KT özelliğini göstermeyen çekim şekiller.

Kazakçada catır-/cür-/otur-/tur-yardımcı fiilleri ile yapılan Şimdiki Zaman

1.teklik kişi:

Balanı alıp olturmun (1434) < al-ıp otur-mın.

3.teklik kişi:

Suuda ağıp kele catır (778) < kel-e catır.

Kayta kelip catır (528) < kel-ip catır.

Üyün köstöp kele catır.(1700) < kel-e catır.

Çırkırıp catır eki bala. (1785) < çırkır-ap catır.

Kenceke kuçaktap catır (2109) < kuçakta-p catır.

2.2.1. BİRLEŞİK ŞİMDİKİ ZAMANIN OLUMSUZU

KT, fiil kök veya gövdesine ilk önce **-BA/-BO** olumsuz + y ulaç ekinin ve ardından da kip ve uygun kişi ekini almış **cat-/cür-/otur-/tur-** yardımcı fiillerinden birinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K (gövde) - BA/-BO+y cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - kişi eki.

Çekimi:

Teklik:

1.Men. F.K.-BA/-BO -y cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - m/mIn/mUn.

2.Sen. F.K.-BA/-BO -y cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - sİñ/sUñ.

Siz. F.K.-BA/-BO -y cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - sİz/-sÜz.

3.Al F.K.-BA/-BO -y cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - t.

Çokluk:

1.Biz. F.K.-BA/-BO-y cat-/cür-/otur-/tur - A/O - bİz/-bÜz.

2.Siler.F.K.-BA/-BO-y cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - sİñAr/-sUñOr.

Sizder.F.K.-BA/-BO-y cat-/cür-/otur-/tur - A/-O - sİzdAr/-sÜzdOr.

3.Alar.F.K.-BA/-BO-y cat-/cür-/otur-/tur - İş/-Uş - A/-O -t.

[HA1]

1.teklik kişi:

İstep tappay cürömün (483) < tap-pa-y cür-ö-mün.

Metnimizde başka örneği bulunmamaktadır.

2.3.teklik kişi; 1.2.3.çokluk kişi: Metnimizde örneğine rastalanmamaktadır.

2.2.2. OLUMSUZ BİRLEŞİK ŞİMDİKİ ZAMANIN SORUSU.

KT, **-(I)p, -a/-e** ulaç ekini almış fiil kök veya gövdesinden sonra, **-BA/-BO** olumsuzluk ekini, ardından da -y kip ve uygun kişi ekini,son olarak da **-BI/-BU** soru ekini almış **cat-/cür-/otur-/tur-** yardımcı fiillerinden birinin getirilmesiyle yapılır.

Şema: F.K.-(I)p;-a/-e cat-/cür-/otur-/tur -BA/-BO -y- kişi eki -BI/-BU.

Anlamı: Bu kip, soru ve olumsuzluğu kullanarak eylemin o anda gerçekleştiğini belirtmektedir.

Çekim :

Teklik :

1.Men.F.K.-(I)p;-a/-e yard. fiil - BA/-BO - y - mIn/mUn - BI/-BU.

"F.K-mI-yor-mu-um"

2.Sen.F.K. -(I)p;-a/-e yard. fiil - BA/-BO - y - sIn/-sUn - BI/-BU.

Siz.F.K. -(I)p;-a/-e yard.fiil - BA/-BO - y - sIz/-sÜz - BI/-BU.

3. Al.F.K. -(I)p;-a/-e yard.fiil -BA/-BO - y - BI/-BU.

Çokluk:

1.Biz. F.K. -(I)p;-a/-e yard.fiil -BA/BO -y-bIz/-bUz -BI/-BU.

2.Siler F.K. -(I)p;-a/-e yard.fiil -BA/BO-y-sInAr/suñar/süñör - BI/-BU.

Sizder F.K. -(I)p;-a/-e yard.fiil-BA/-BO-y-sIzdAr/suzdar/süzdör-BI/-BU.

3.Alar F.K. -(I)p;-a/-e yard.fiil - Iş/-Uş/ş -BA/-BO -y-BI/-BU.

1.,2. teklik kişi:

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

3. teklik kişi :

İyrektep catpaybı?(1020) <iyrekte -p cat- pa -y -bı.

Too kılıp kötörüp catpaybı? (1206) < kötör - üp cat-pa-y-bı.

Ösü mılıktap kele catpaybı?(1350) <kel-e cat-pa-y-bı.

Ösü nayzalap kele catpaybı?(1351) <kel-e cat-pa-y-bı.

Metnimizde başka örneği bulunmamaktadır.

1.,2.,3., çokluk kişi :

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

2.2.3.YARDIMCI FİİLLERLE KURULAN ŞİMDİKİ ZAMAN HİKAYESİ.

KT. -DI/-DU Belirli Geçmiş Zaman kip ekini ve uygun kişi eklerini almış *cür-/cat-/otur-/tur-* yardımcı fiillerinden biri,-(I)p ulaç ekini almış esas fiilin kök veya gövdesinden sonra gelerek Şimdiki Zamanın Hikayesini oluşturur. Söz konusu olan yapıda *cür-/cat-/otur-/tur-* yardımcı fiilleri şimdiki zaman ifadesini vermektedir.

Şema:

F.K.(gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur -DI/-DU - kişi eki.

Anlamı:

Eylemin yakın bir geçmişte belli bir süre içinde gerçekleştiğini anlatır.

Çekimi :

Teklik.

1.Men F.K. (gövde) -(I)p cat-/cür-/otur-/tur - DI/-DU - m

"F.K.-(I/U)yor-du-m"

2.Sen F.K. (gövde) -(I)p cat-/cür-/otur-/tur - DI/-DU - ñ.

Siz F.K. (gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur -DI/-DU - ñız/ñüz/ñuz.

3.Al F.K. (gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur - DI/-DU.

Çokluk.

1.Biz F.K. (gövde) -(I)p cat-/cür-/otur-/tur - DI/DU - k.

2.Siler F.K. (gövde) -(I)p cat-/cür-/otur-/tur - DI/DU - ñar/ñör.

Sizder F.K.(gövde) -(I)p cat-/cür-/otur-/tur-DI/DU-ñızdar/ñüzdör/ñuzdar

3.Alar F.K. (gövde)-(I)p cat-/cür-/otur-/tur - ış/-üş/-ş - DI/-DU.

1.,2.,teklik kişi:Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Koydu cayıp cürdü deyt (12) < cay-ı-p cür-dü.

Iylap cürdü Eleman (15) < ıyla-p cür- dü.

Töştüktün köönü aylıp turdu (221) < ayl-ıp tur-du.

Kıya kesip olturdu (253) < kes-i-p oltur-du.

Er Töştük karap turdu (272) < kara-p tur-du.

Karap turup cürdü deyt (1202) < tur-u-p cür-dü.

Çal-Kuyruk boş karap turdu (1446) < kara-p tur-du.

Er Töştük tıñdap turdu (1463) < tıñda-p tur-du.

1.,2.,3.çokluk :

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

2.2.4.YARDIMCI FİİLLERLE KURULAN ŞİMDİKİ ZAMANIN HİKAYESİNİN RİVAYETİ (KATMERLİ BİRLEŞİK ÇEKİM)

KT, Şimdiki Zaman Hikayesinin Rivayeti, -(I)p ulaç ekini almış esas fiil kök veya gövdesinden sonra, -GAn/ -GOn belirli umumi geçmiş zaman ekini almış *cat-/cür-/otur-/tur-* yardımcı fiillerinden birinin ve ondan sonra uygun kişi ekini almış "*eken*" ek fiilinin gelmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.(gövde)-(I)p cat/cür/otur/tur- GAn/-GOn eken -kişi eki.

Anlamı: Bu kip, eylemin geçmişin belli bir müddet içerisinde gerçekleştiğini ve bu eylemi anlatanın işitme yoluyla başkalarından öğrendiğini anlatır.

Çekim:

Teklik.

1. Men F.K.(gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur - GAn/-GOn eken-min.
"F.K-mİş/mUş- idi-m".

2. Sen F.K.(gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur - GAn/-GOn eken-siñ.

Siz F.K. (gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur -GAn/-GOn eken-siz

3. Al F.K. (gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur -GAn/-GOn eken.

Çokluk.

1. Biz F.K. (gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur - GAn/-GOn eken - biz.

2. Siler F.K. (gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur - GAn/-GOn eken - siñer.

Sizder F.K. (gövde) - (I)p cat-/cür-/otur-/tur - GAn/-GOn eken - sizder.

3. Alar F.K.(gövde)- I)p cat-/cür-/otur-/tur - ış-/üş-/uş -GAn/-GOn eken.

1..2..teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Töŝtüktün kolu çıgıp catkan eken (2107) < çık-ı-p cat-kan eken.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3.GELECEK ZAMAN (KELER ÇAK).

3.1.BELİRLİ GELECEK ZAMAN (AYKIN KELER ÇAK).

KT Belirli Gelecek Zaman, fiil kök veya gövdesine **-A/-O/-y** kip eklerinden birinin ve uygun kişi ekinin getirilmesiyle yapılır. **-A/O/y** gelecek zaman ekleri, şimdiki zaman eklerinin aynısıdır. Onları ancak cümle içinde geçen bazı unsurlara göre birbirinden ayırt edebiliriz.

Ŗema:

F.K.(gövdesi) **-A/-O/-y** - kişi eki.

Anlamı:

a) Eylemin, gelecekte kesin gerçekleşeceğini anlatır.

b) Belirli Gelecek Zaman ve Basit Ŗimdiki Zaman, ŝekil olarak aynı eklerle türetildiği için birbirine çok benzemektedir. Onları sadece cümle içinde geçen bazı

unsurlara göre ayırt edebiliriz. *-A/-O/-y* kip eklerini almış *cat-/cür-/otur-/tur-* fiilleri, önündeki sözcük bulunma durum ekini almışsa şimdiki zaman anlamını, eğer yönelme durum ekini almışsa gelecek zaman anlamını ifade eder.

Çekim:

Teklik.

1. Men F.K.- A/-O/-y - mIn/-mUn/-m. "F.K.- AcAk-Im".

2. Sen F.K.- A/-O/-y - sİñ/-sUñ

Siz F.K.- A/-O/-y - sİz/-sÜz.

3. Al F.K.- A/-O/-y -t.

Çokluk.

1. Biz F.K.- A/-O/-y - bİz/-bÜz.

2. Siler F.K.- A/-O/-y - sİñAr/-suñar/-süñör.

Sizder F.K.- A/-O/-y - sİzdAr/-suzdar/-süzdör.

3. Alar F.K.- İş/-Uş/-ş - A/-O - t.

1. teklik kişi:

Segis uul dus öltüröm (136) < öltür-ö-m.

Çal-kuyruk berseñ köçöm (545) < köç-ö-m.

Çar-ingen berseñ çeçem (546) < çeç-e-m.

Col colooçı col alam (656) < al-a-m.

El deseñ eldep alamin (1171) < al-a-min.

Tokup ber men minemin (1400) < min-e-min.

2. teklik kişi:

Anı kantip ciberesiñ (60) < ciber-e-siñ.

Cay ısıka kalasıñ (939) < kal-a-siñ.

Nemeneni alasıñ (1770) < al-a-siñ.

Caqşılıkka ne kılasıñ (1847) < kıl-a-siñ.

Camandıkka ne kılasıñ (1848) < kıl-asıñ.

3. teklik kişi:

Tamanı cuka taş ötöt (936) < öt-ö-t.

Töştük kelet dedi, - deyt, (1356) < kel-e-t.

Çoyun kulak kiyikke çıgat (1483) < çık-a-t.

Çeber bolot Bir Bilek (1737) < bol-o-t.

Keçinde kelet enebis (1804) < kel-e-t.

1.çokluk kişi:

Emi kanday kılábıs Töştügüm? (1352) < kıl-a-bıs.

Asırday karmap satabıs, moldo (2022) < sat-a-bıs.

Ak kıyım alıp kalabıs, moldo.(2023) < kal-a-bıs.

Kayran kılıp berebis, baykuş (2036) < ber-e-bis.

Beker berip ketebis.baykuş (2037) < ket-e-bis.

2.,3.,çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.1.1. BELİRLİ GELECEK ZAMANIN SORU ŞEKLİ.

KT Belirli gelecek zamanın soru şekli, kip ekini ve uygun kişi ekini almış fiil kök veya gövdesinden sonra **-BI/-BU** soru ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K. (gövde) -A/-O/-y - kişi eki - BI/-BU.

Çekimi:

Belirli gelecek zaman gibi çekimlenir.

1.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

2.teklik kişi:

Munu kalp aytasıñbı? (560) < ayt-a-sıñ-bı.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik,1.,2.,3. çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.1.2. OLUMSUZ BELİRLİ GELECEK ZAMAN.

KT Olumsuz Belirli Gelecek Zaman, fiil kök veya gövdesinden sonra ilk önce **-BA/-BO** olumsuzluk ekinin ve ondan sonra **-y** kip eki ve uygun kişi eklerinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K. - BA/-BO-y-kişi eki.

Çekim:

Belirli gelecek zaman gibi çekimlenir.

1.teklik kişi:

Kıyamatta berbeymin, ece ay (740) < ber-be-y-min.

Körböymün da.küyböymün. (840) < kör-bö-y-mün.

Körböymün da küyböymün, (840) < küy-bö-y-mün.

Kör azabın tartpaymın. (867) < tart-pa-y-mın.

Oltursam balam, turalbaym (1054) < tural-ba-y-m.

2..3.,teklük kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

1.çokluk kişi:

Susundu biz içpeybis (387) < iç-pe-y-bis.

Üyüñö bis kirbeybis. (388) < kir-be-y-bis.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

2..3. çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.1.3. OLUMSUZ BELİRLİ GELECEK ZAMANIN SORU ŞEKLİ.

KT, Olumsuz Belirli Gelecek Zamanın soru şekli, **-BA/-BO** olumsuzluk ekini, **-y** kip ekini ve uygun kişi eklerini almış fiil kök veya gövdesinden sonra **-BI/-BU** soru ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.(gövde) - BA/-BO-y- kişi eki-BI/-BU.

Çekimi:

Belirli gelecek zaman gibi çekimlenir.

1.,2.teklük kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklük kişi:

Agay Kandı çappaybı (598) < çap-pa-y-bı.

Taş takırçak kılbaybı (600) < kıl-ba-y-bı.
Aç bilekten albaybı (604) < al-ba-y-bı.
Olco ceser kılbaybı (605) < kıl-ba-y-bı.
Kenceñ korluk bolboybu (606) < bol-bo-y-bu.
1..2..3. çokluk kişi:
Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.2.BİRLEŞİK BELİRLİ GELECEK ZAMANIN 1.TİPİ.

KT Birleşik Belirli Gelecek Zamanın 1.tipi, *-a/e;-(I)p/(U)p* ulaç ekini almış esas fiil kök veya gövdesinden sonra, *-A/-O/-y* kip ekini ve uygun kişi ekini almış (*cat;cür;otur;tur-fiilleri hariç*) tasviri yardımcı fiillerin getirilmesiyle yapılır

Şema: F.K.(gövde)-a/-e;-(I)p/-(U)p Y.F.K.-A/-O/-y - kişi eki.

Anlamı:

Birleşik Belirli Gelecek Zamanın bu tipini oluşturan esas fiil, esas eylemi,yardımcı fiil ise, bu eylemin gelecekte nasıl bir biçimde yapılacağını ifade eder. Ancak belirli gelecek zaman anlamını verebilmek için ilk önce esas fiile ulaç, yardımcı fiile kip ve kişi eki getirilmelidir.

Çekimi:

Belirli gelecek zaman gibi çekimlenir.

1.teklik kişi:

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

2.teklik kişi:

Cayın caylap ketesiñ (938) < cayla-p ket-e-siñ.

Kışın kıştap ketesiñ.(940) < kışta-p ket-e-siñ.

Böödö ölüp kalasıñ (942) < Öl-üp kal-a-siñ.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik,1.,2.,3.çokluk kişi:

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

3.6.BELİRSİZ GELECEK (GENİŞ) ZAMAN (ARSAR KELER ÇAK).

KT, Belirsiz Gelecek (Geniş) Zaman, fiil kök veya gövdesine *-Ar/-Or* kip ekinin ve ardından uygun kişi ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.(gövde) - Ar/-Or - kişi eki.

Anlamı:

Belirsiz gelecek zaman anlam açısından ikiye ayrılmaktadır:

a) Eylemin yakın bir gelecekte gerçekleşebileceğini ifade eder.

b) Adet, daimilik, devamlılık ve belli bir nesnenin özellik haline gelmiş eylemini ifade eder.

Çekim:

Teklik:

1. Men F.K.(gövde) -Ar/-Or - mIn/-mUn. "F.K.- (A/-U/-I)r - Im/Um"

2. Sen F.K.(gövde) -Ar/-Or - sİñ/-sUñ.

Siz F.K.(gövde) -Ar/-Or - sİz/-sUz.

3. Al F.K.(gövde) - Ar/-Or.

Çokluk:

1. Biz F.K.(gövde) - Ar/-Or - bİz/-bUz.

2. Siler F.K.(gövde) - Ar/-Or - sİñAr/-suñar/-süñör.

Sizder F.K.(gövde) - Ar/-Or - sİzdAr/-suzdar/-süzdör.

3. Alar F.K.(gövde) - (I)ş/-(U)ş - Ar/-Or.

1. teklik kişi:

Töştük sana kılarmın (1599) < kıl-ar-mın.

Kaktabay kanıñ içermim (1600) < iç-er-min.

Teşpey teriñ sorormun (1601) < sor-or-mun.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

2. teklik kişi:

Metnimizde örneğine rastlanmamaktadır.

3. teklik kişi:

Coguñ bolso tabılar, cigit (214) < tabıl-ar.

Abuyruñ bolso cabılar, cigit (215) < cabıl-ar.

Bu coguñdu aytar deyt (355) < ayt-ar.

Aytar kebin bar bolor (473) < bol-or.

Seni kuuar bu kempir (1042) < kuu - ar.

1.,2.,3. çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.6.1.BELİRSİZ GELECEK ZAMANIN SORU ŞEKLİ.

KT, Belirsiz Gelecek Zamanın soru şekli, *-Ar/-Or* kip ekini ve uygun kişi eklerini almış fiil kök veya gövdesinden sonra *-BI/BU* soru ekinin gelmesiyle yapılır.

Şema: F.K.(gövde) -Ar/-Or - kişi eki-BI/BU.

Çekim:

Belirsiz gelecek(geniş) zaman gibi çekimlenir.

1..2.teklik kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.teklik kişi:

Kündö minday turarbi? (1830) < tur-ar-bı.

Ayda minday turarbi? (1832) < tur-ar-bı.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

1..2..3.çokluk kişi:

Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

3.6.2.BELİRSİZ GELECEK (GENİŞ)ZAMANIN OLUMSUZ ŞEKLİ.

KT, Belirsiz Gelecek Zamanın Olumsuz Şekli, fiil kök veya gövdesinden sonra *-BAs/-BOs* olumsuzluk ekinin ve uygun kişi ekinin getirilmesiyle yapılır.

Şema:

F.K.(gövde) - BAs/-BOs - kişi eki.

Çekimi:

Belirsiz Gelecek zaman gibi çekimlenir.

1.teklik kişi:

Men üyürümdü körbösmün (1213) < kör-bös-mün.

Ak Kencemdi körbösmün (1215) < kör-bös-mün.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır

2.teklik kişi:

Sen üyüñdü körbössüñ. (1214) < kör-bös-süñ.

Atakeñdi körbössüñ (1216) < kör-bös-süñ.

Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.

3.teklik kişi:

Sös aytsañ, sös albas (1094) < al-bas.

Süylöp aytsañ sös albas (1096) < al-bas.
Elin sağınbas er bolbos (1756) < bol-bos.
Üyürün sağınbas at bolbos (1757) < bol-bos.
Metnimizde başka örneğine rastlanmamaktadır.
1..2..3. çokluk kişi:
Metnimizde örneği bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akça, Nurten;* Er Töştük Destanı, Hacettepe Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Bitirme Tezi, Ankara, 1993
- Çobanoğlu, Özkul;* Lord Rağlan'ın Batı Halk Kahramanı Kalıbı Açısından Oğuz Kağan ve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bakış, Umay Günay Armağanı, Ankara, 1996, sf.202-209
- Derleme Sözlüğü*, 1-12c., TDK yayınları Ankara, 1963.
- Ercilasun, Ahmet Bican;* Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992
- Eren, Hasan.;* Türkçe Sözlük. 1-2 c..TDK yayını Ankara. 1988.
- Kayıpov S.T.* Problemi poetiki eposa "Er Töştük". Ç I .Giperbola. Sravnenie. Frunze, 1990.
- Kudaybergenov S;* Kırgız adabiy tilinin grammatikası. I b. Fonetika cana morfologiya. "İlim"basması., Frunze, 1980.
- Radloff V.V;* Obraztsı narodnoy literaturı severnih tyurkskih plemenç.,c. V, Nareçiyedikokamennih kirgizov, S.Peterburg, 1885 .
- Tarama Sözlüğü*, 1-8c .,TDK yayınları Ankara, 1963.
- Yudahin K.K.;* Kirgizsko-Russkiy slovar. İzdatelstvo "Sovetskaya Entsiklopediya" Moskova, 1965
- Yudahin K.K.;* Kırgız Sözlüğü. c.I.II çev. A. Taymas, TDK yayını Ankara, 1988.